

Svalandsgubben Skauløp

- også en kulturopplevelse (2017)

Har du tid til å se deg litt rundt når du springer Svalandsgubben vil du oppdage både kulturminner, naturperler og andre severdigheter i massevis. Her er et sammendrag av det du møter på di ferd over heia:

Starten går fra BIRKENESPARKEN, et flott anlegg som Birkenes IL både eier og drifter. Dere starter i plenum på plenen foran IDRETTSHUSET, akkurat der skulpturen av Svalandsgubben klatrer over en rullestein som siste istid ifølge ytterst lokalt sagn førte ned fra Svalandsheia til Rugsland sandtak. Skulpturen i edelgran er laget av kunstneren Terje Gordon Jensen og ble avduket ett kvarter før starten i 2015.

Etter start springer du over et par fotballbaner og inn i lysløypa ved SARONS GRASJE. Du følger skiløypa til Mosfjellveien og krysser TOPDALSELVA med TEINEFOSSEN på høyre side. Er du heldig kan du se hoppende glad laks i tillegg til de flotte styreskjermene fra lastefløtingas tid. Ved gubbetider framstår Teinefossen vanligvis med høy vannføring(!). Elva har igjen blitt ei svært populær lakseelv. Takket være mindre sur nedbør og betydelig kultiveringsarbeid nærmer den seg gamle høyder. Den har ellers mest aure og sjebbe, men også flere andre fiskeslag. Tuftene etter buplassen TEINEFOSS ligger kloss i veikrysset, og i fossen var det sagbruk på 17- og 1800-tallet.

Utover FLAKKEVEIEN er det greit å finne sin plass i køen. Sideelva DIGEELVA kommer fra innsjøen Ogge og krysses like under FLAKKEFOSSEN ved utløpet av FLAKKE LONER. Flakkefossen kan gå skikkelig flømstor, og har vært åsted for sagbruksvirksomhet helt fra 1572 til midt på 1900-tallet. Flømmen i 1959 tok med seg den gedigne lasterenna som fløterne hadde brukt i årevis. Rester fra

den og den gamle husmannsplassen SAVESTAUA er fortsatt synlige.

Gården FLAKK er bygdas eneste «herregård» med skikkelig storgårdspreget. Herfra begynner stigningene oppover DRIDDALEN langs en gammel driftsvei mot ÅLETJØNN, og videre opp til FATTIGMANNSLØA. Der kommer du inn på MOSFJELL KJERKEVEI et lite stykke før du kommer til SVARTEBERG der første matstasjon er.

«Kortgubben» (bakgrunnsfarge): Ved Svarteberg skiller Kortgubben lag med hovedløypa og tar snappveien ned til MONEN. Den følger i grove trekk den gamle ferdselsveien fra Vegusdal og Iveland, den såkalte PLANKEVEIEN. (Landvikfolk og froendinger kaller veien «Kullveien» fra den tida da bøndene i innlandet var pålagt å levere trekol til Frolands Verk. Verket måtte ha mye varme på essa for å lage bl.a. kanonkuler til Napoleon).

Plankeveien og Mosfjell kjerkevei kommer sammen like etter og er nå stort sett erstatta av traktorvei. Den er lite brukt de siste åra og har en del blaute partier, så gubbefølelsen er godt ivaretatt også i denne nye delen av løypa.

Ganske fort etter matstasjonen kommer du til GODFARSBEKK. En «godfar», - bestefar sørget for omlag 200 år siden for å legge om denne bekken fordi han trengte vann til fløtinga. Han ville sende lasta over RAMSEDALSMYRA, og ned mot MOLLESTAD DALER og ØYGARDSMARKA i stedet den enda mer kronglete veien langs bekken om KOVEN. Det prosjektet minner om et valg mellom pest og kolera. Seinere ble bekken igjen lagt om til et nytt løp der den renner nå. Er du veldig oppmerksom, ser du det tørrlagte bekkefarete som en periode gikk til Ramsedalsmyra, og en imponerende flott steinmur er godt synlig ennå. Som det er nå krysser løypa denne bekken lenger nede, og der er det gode sjanser for å få bløyta seg skikkelig!

Til venstre, utenfor synsvidde, men likevel ganske nærme ligger ORREMYRLØA som fikk et løft i 1996. For å redde noen av de gamle skauløene ble det gitt offentlig tilskudd til å tekke dem med bølgeblikk. Slagordet var «Ta et tak», og jobben ble gjort på dugnad. Men det var bare det at den illsinte vinterstormen «Dagmar» 2. juledag 2011 også tok et tak, og løftet det 10-15 meter henover myra. Der ligger det dessverre ennå. (Uten noen som helst sammenligning for øvrig: **Dagmar** hos Nils har fullført Svalandsgubben Skauløp 30 ganger).

Et heilt lokalt navn, mest for de spesielt innvidde, er «JØRGENS PØS». Klarer du å heve blikket litt, skjønner du håffer. Høyt oppe i ei fore henger restene av Jørgens pøs, den han brukte for å vanne hesten. Kjelda ligger like hennenfor. Nå er det mange år siden firbeinte gjorde nytte for seg i arbeidslivet oppe på heia.

Den siste bakken ned mot folk kalles MONE KLEIVER. Den er ganske bratt og litt steinete, men ikke noe verre enn resten av gubbeløypa. Likevel: Trø varsomt!

Ved den gamle skysstasjonen på gården MONEN møtes løypene igjen. Sånn sett er Monen igjen blitt et trafikknutepunkt. (Se lenger ute i artikkelen)

Tilbake til hovedløypa: Etter Svarteberg følger du Plankeveien mot LANGSVANN. Vegdølene og ivedølene brukte denne veien mye, og den dag i dag kan du se at enkelte myrer har vært trandla. Før nevnte Øygardsmarka med TJUVHOLA er ikke langt unna. Nærmere villmark enn der kommer du ikke her i bygda. Heller ikke det flotte ski- og turterrenget ved padleeldoradoet OGGE er langt unna. Det ligger i nordlig retning og anbefales på det sterkeste, - både sommer og vinter.

Vær ekstra påpasselig med å fote deg ned bratthenget mot BLÅMYR. Du passerer så DAVIDSTJØNN og KROGEVANN. Mellom der har du kanskje kryssa myrene uten å måtte bruke livbøya som henger lagelig til ved det djupeste sauleholet. Vel framme ved bilveien i TRONGEDAL kan du se at matstasjonen betjenes av de samme folka som alle de foregående 43 år, pluss noen håndtlangere. I bekken bare et par meter bak matstasjonen bygde Erik Løland (bestefar til gubbeoppfinnerne Trygve og Torfinn) ei sag så seint som i 1920 for grunneieren. Før om åra starta juniorguttene her.

Turen går vidare til HØNSEHØLEN, der en oppfarende, flømstor bekk resulterte i ei flott klopp for få år siden. Den erstatta et tau å holde seg i under overfarten. På svafjella her kan du sommerstid nyte sol og badevann fritt for mobildekning. Deretter til DALANSHOLA, der ganske store bekker fra nord, vest og sør møtes og forsvinner inn i ville Øygardsmarka. Naturligvis var der kvenner og sager «over alt» her. Nå møter du den hardeste motbakken som går helt til toppen av STOREHEI med SVALANDSTÅRNET, som er løypas høyeste punkt på 332 moh. Den opprinnelige dameløypa starta her med flott utsikt over "27 kjerkesogn", som det heter av gammelt, og «halve Sørlandskysten». Det spesielle, olivengrønne bygget hører til NATO's sambandssystem, og innsida er fortsatt en militær hemmelighet ifølge innfødte svalendere.

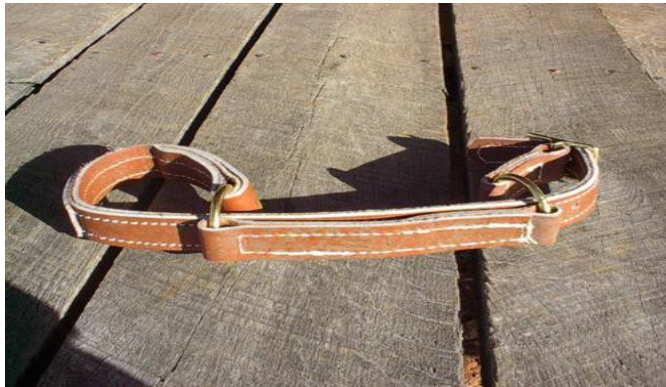
Typisk for gårdene på SVALAND er at de ligger helt på toppen av heia (raet) og er derfor svært utsatt for vind. Derfor heter det seg at "på den stilleste dagen blåste det bare av ei høne på Svaland". På Svaland er du forøvrig akkurat på vannskillet. På setehuset på den ene gården går skillet på mønet! Regnet som kommer på sørsida av taket renner mot Vennesla og Otra, mens opsedråpen på nordsida tilhører nedslagsfeltet for Topdalselva. Slå den! Huset blei for øvrig flytta på dugnad fra husmannsplassen Homslia på Flakkeheia i 1931 fordi en brann hadde tatt det gamle. Homslia var fraflytta i 1908, så det huset sto ledig!

På ættegården til gubbeoppfinner Kristian er der matstasjon og publikumsmønstring før heimturen begynner. Delvis følges den gamle kjerkeveien til Birkenes kirke. Etter LILLESVALAND springer du

KVENNESTIEN ned til YDDERMYRANE. Vær obs på glatte fjell! Herfra er det kort vei til utsikten på NØGLEFJELL på høyre side. Det sies at på LIKMYRA lå det en vinter "lagret" 7 lik på grunn av at snøen lå så djup at det var umulig for hester og folk å ta seg fram til kjerka.

Etter å ha passert KJØRKETJØNN, STEM TJØNN og KVENNHUSDALEN kommer du over BYTTESTEINHEIA til SNAREMYR. Restene etter SNAREMYRLØA ligger rett ved løypa. Natt til 19. august 1943 tok Milorg-mannskaper imot et flyslepp på Snaremyr. Hendelsen er behørig skildra i både bok og film ("Kontakt"). Det er ei dramatisk historie på liv og død fra krigens dystre virkelighet, og hendinga fikk store følger for lokalbefolkninga.

Ved KVILESTEINEN pleide kjerkefølget å ta en pust i bakken før det bar utfor mot dalen. Halvveis nede ligger HESTEKJERR, ei lita myr som ligger på et platå. Her ble hestene helda, mens folket fortsatte til fots.

Å helde hesten var vanlig på tur hvis det ikke var mulig eller praktisk å tjore den. Helderer (fotbandet) ble satt på frambeina så kunne hesten beite fritt mens den venta, men kunne ikke stikke av eller springe heim, den måtte holde seg der. (Norrønt: halda=holde, men Mikkjel Fønhus skriver helle, - med to l'er)

Ved STANEBAKK vel nede i dalen stanset kjerkefølget for å skifte til fintøy, og for å slå følge med folk som kom de andre kjerkeveiene fra Rosseland, Bjorvann og Tonesal. Så gikk de sammen ned til ferjestaden ved Bjorhus og videre til kjerka på den andre sida av elva.

Vel nede ved asfaltveien er det nok en matstasjon å meske seg på. Du er nå i RUGSLANDS MONER. Her har store grusavsetninger etter istida blitt en svært verdifull ressurs. Mesteparten av betongbygginga i distriktet er gjort med sand herfra eller fra Høygilts moner på den andre sida av elva. Det er også et stort asfaltverk her. I et nedlagt grustak er det anlagt en populær racerbilbane, Rugslandsbanen. Det eiendommelige dødislandskapet etter issmeltinga er derimot i ferd med gå i grus....

Utsiktspunktet HAVSÅSEN kan sees høyt der oppe på venstre side. Dit kan du gå en annen gang på fine stier og skrive deg inn i toppturboka. Etter et kort strekk på asfalt mot veikrysset i URDALEN svinger du over EIGELIBEKKEN og tar den flotte EIGELIVEIEN ned til KRINGLEVOLL og MOLLESTAD. Som så

mange andre plasser har det vært fløting og kvenn i Eigelibekken. På den andre sida av bekken lå plassen EIGELIA.

50 meter fra løypa står den nesten 1100 år gamle kjempa "MOLLESTADEIKA". Den er det nest største eller tredje største treet i Norge (10,5 m i omkrets), avhengig av målemetode. Det knyttes ei rekke sagn til Mollestadeika. Blant anna at den skal være planta ved at noen satte en staur i bakken, - og stauren slo rot og spirte. Gjennom århundrer har folk ofra både graut og mjød til denne vetteika, så den har nok hatt gode vekstvilkår. Nå har den blitt et symbol, en turistattraksjon, - og startplass for Minigubben.

Løypa fører deg videre til gården MONEN som ei gang var reine trafikknutepunktet med skysstasjon med brennevinsløyve og stall for 20 hester. Hesteveiene fra Iveland, Vegusdal, Mosfjell og Flakk møttes her. Kortgubben (se over) blei innført i 2015 og møter hovedløypa igjen her. **NB:** Løynet er nå inndradd.

Gården NESSET passeres så, og stien går videre langs vestsida av FLAKSVANN. Her var det livlig i tømmerfløtingstida fram til 1960-åra. Du passerer først mellom de lite synlige hustuftene på KAMPERHAUG, og du kan se rester etter festene til storbommen, bomhuset og fløterhytta på SVARTODDEN. På motsatt side av vannet lå kjerraten og endestasjonen for den berømte, smalsporede "Flaksvandsbanen" (1896-1953). Flaksvand Dampsag & Høvleri hadde 32 mann i arbeid, men bedriften fikk ei kort levetid fra 1899 til 1910. Norheim i grenda Flaksvann var kommunesenter til Birkeland overtok rundt 1920 som en følge av at Birkenes Sparebank flytta i 1912. Mammon rådde, den gang som nå.

Så er du tilbake på FLAKK igjen, og får siste sjanse til litt drikke. Videre følger du samme trase som på utgående et stykke, før du svinger rett høyre inn på FLAKKEBRUNA. Den gamle hengebruna som krysser Topdalselva litt sør for Teinefossbruna er fint restaurert. Om sommeren er dette (i likhet med

Teinefossen) en flott bade plass, og hopping fra bruna er populært. Like ved vestre karet har Birkeland sin drikkevannskilde fra grunnvannet langt under bakken.

Nå nærmer du deg mål. Etter bruna passeres ELVEPLASSEN til venstre og du springer inn i lysløypa. De første årene gikk Gubbeløypa utenom FIANE, men store deler av TOLLENES er nå bygd ut til industri og travbane. Dette er hovedårsaken til at løypa nå er litt kortere enn opprinnelig. Du passerer straks SKISKYTTERSTADION som i over 30 år har fått fram internasjonale skiskyttere med GUNN MARGIT ANDREASSEN og LARS HELGE BIRKELAND i spissen. Så kommer den siste harde trøkken: Den berykta "SARONS DAL" er siste motbakken. Klarer du å komme opp kan du se MÅÅÅÅL 300 meter lenger framme! Kvil ut, det har du fortjent.